

Meçhul Bir Müellifin Eserlerinin Tespiti, Tanıtımı ve Aidiyeti

Ahmet Sayar | <https://orcid.org/0000-0003-4061-2856> | ahmetsayar@istanbul.edu.tr
Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Öz

Ulusal ve uluslararası yazma kütüphanelerinde, bir kısmı bibliyografik kaynaklarda dahi kayıt altına alınmamış ve müellifi belirlenememiş birçok yazma eser nüshası bulunmaktadır. Bu eserlerin tespitine ve aidiyet sorunlarına yönelik çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak, bu çalışmalarda birincil başvuru kaynağı olarak kullanılan bibliyografik eserlerdeki hatalar ya da bu eserlerde yer alan metinlerin araştırmacılar tarafından yanlış yorumlanması, eser-müellif ilişkisinin doğruluğunu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Öte yandan araştırma konusu eserin imkânlar ölçüsünde tüm nüshalarına ulaşmadan veya bu nüshalarda eserin ve müellifin kimliğini ortaya koyacak bilgileri tetkik etmeden müellif tespit etmeye çalışmak, bir takım hatalı sonuçların ortaya çıkmasına ve yayılmasına sebebiyet vermektedir. Bu çalışma, bibliyografik eserlerin ve katalog kayıtlarının sistematik bir şekilde taranması, tarihsel bağlamın analitik bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve metinlerde yer alan eserler ile şahısların detaylı bir şekilde incelenmesi yoluyla, yeni eserlerin ortaya çıkarılması ve telif süreçlerinin aydınlatılmasına yönelik bir araştırma sunmaktadır. Bu makalede ülkemizdeki yazma eser kütüphanelerinde yüzden fazla nüshası bulunan ve bazı kayıtlarda sehven Ali Kuşçu'ya nispet edilen el-İfsâh isimli eseriyle bilinen meçhul bir müellifin hayatı ile ilgili, eserlerinden elde edilen bilgiler sunulacaktır. Ardından *el-İfsâh* adlı eserde yer alan atıf bilgilerinden hareketle tespit edilen mezkûr müellife ait yeni eserler ile katalog çalışması sırasında elde edilen telif listesinin birlikte değerlendirilmesi sonucunda müellife ait toplam on eserin varlığı ortaya konacaktır. Bu eserler arasında özellikle *el-İfsâh* ve *el-İşâh*'in aidiyetiyle ilgili problemler ele alınacak ve tüm eserler bibliyografik açıdan tanıtılacaktır. Müellifin ismi meçhul olmakla birlikte, yaşadığı dönemin sınırlarının belirlenmesi, hayatta iken irtibatla olduğu bazı şahısların bilinmesi ve eserlerinin tespit edilip literatürdeki yerlerinin doğru konumlandırılmasıyla ilmî mirasın inşasına katkı sunulması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagati, Meçhul Müellif, Sâhibü'l-İfsâh, Aidiyet, Mu'rib.

Atıf Bilgisi

Sayar, Ahmet. "Meçhul Bir Müellifin Eserlerinin Tespiti, Tanıtımı ve Aidiyeti". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2025), 67-88.

<https://doi.org/10.33718/1647982>

Geliş Tarihi : 27.02.2025

Kabul Tarihi : 18.05.2025

- Yayın Tarihi : 30.06.2025
- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu çalışma, Musa Alak danışmanlığında yürütülen doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Sultan III. Murad Döneminde (982-1003/1574-1595) Yaşamış Mechul Bir Âlimin el-İfsâh fî İ'râbi Sûreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye).
- Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Identification, Introduction and Belonging of the Works of an Unknown Author

Ahmet Sayar | <https://orcid.org/0000-0003-4061-2856> | ahmetsayar@istanbul.edu.tr
PhD. Student, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Istanbul, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

Abstract

In national and international manuscript libraries, there are many copies of manuscripts, some of which are not even recorded in bibliographic sources and whose authors has not been identified. There are various studies on the identification of these manuscripts and the problems of attribution. However, errors in bibliographic works used as primary reference sources in these studies or misinterpretation of the texts in these works by researchers are among the important factors affecting the accuracy of the work-author relationship. On the other hand, trying to identify the author without reaching all the copies of the work subject to the research to the extent possible or without examining the information that will reveal the identity of the work and the author in these copies causes some erroneous results to emerge and spread. This study presents a comprehensive research on the discovery of new works and the elucidation of the writing processes through a systematic scanning of bibliographic works and catalogue records, analytically evaluating the historical context, applying intertextual comparison techniques, and examining the works and individuals in the texts. In this article, the information obtained from his works about the life of an unknown author known for his work titled *al-İfşâh*, which has more than a hundred copies in manuscript libraries in our country and which is mistakenly attributed to ‘Alî Qūshjî in some records, will be presented. Then, the existence of a total of ten works by the aforementioned author will be revealed as a result of the evaluation of the new works belonging to the author, which were identified based on the citation information in the *al-İfşâh*, and the list of authored works obtained during the cataloguing process. Among these works, especially the problems related to the belonging of *al-İfşâh* and *al-İşâh* will be discussed and all works will be introduced bibliographically. Although the author's name is unknown, determining the boundaries of the period in which he lived, knowing some of the people he was in contact with while he was alive, and identifying his works and positioning them correctly in the literature will contribute to the construction of the scholarly heritage.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Unknown Author, Şāhib al-İfşāh, Belonging, Mu‘ri

Citation

Sayar, Ahmet. "Identification, Introduction and Belonging of the Works of an Unknown Author". *Trabzon Theology Journal* 12/1 (June 2025), 67-88.

<https://doi.org/10.33718/1647982>

Date of Submission : 27.02.2025

Date of Acceptance : 18.05.2025

Date of Publication : 30.06.2025

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This article is based on the doctoral dissertation conducted under the supervision of Musa Alak (Critical Edition and Analysis of al-İfşāh fî I'rāb Sūrat al-Fātiḥa wa Kitāb al-Kāfiya, a Work by an Unknown Scholar from the Reign of Sultan Murad III (982–1003/1574–1595), Istanbul University, Istanbul/Türkiye).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - intihal.net

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Biyografi ve bibliyografya kaynaklarında Sultan Murad döneminde hayatta olduğu ve Şeyh Ahmed b. Yûsuf es-Selânîkî isimli bir şahsın talebi üzerine oğlu için *el-İfsâh fî i'râbi sûreti'l-Fâtîha* ve *Kitâbi'l-Kâfiye* isimli eseri telif ettiği bilgisi haricinde hakkında bilgi bulunmayan meçhul bir müellif vardır.¹ Müellifin *el-İfsâh* isimli eserinin yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde yüzden fazla nüshası bulunmaktadır. Bu denli yaygın bir nüsha sayısına sahip olmasının birkaç temel sebebi bulunmaktadır. İlk olarak, *el-İfsâh* adlı eser iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde Fâtîha Sûresi'nin tefsiri ve i'râbı, ikinci bölümde ise İbnü'l-Hâcib'e (öl. 646/1249) ait *el-Kâfiye* eserinin i'râbı yer almaktadır. Eserin bu iki farklı içeriğe sahip olması hem tefsir hem de Arap diliyle ilgilenen araştırmacıların dikkatini çekmesine neden olmuştur. İkinci olarak, *el-İfsâh*, Osmanlı medreselerinde orta seviyede okutulan *el-Kâfiye* eserinin metin çözümleme rehberi niteliğinde olup, nahiv derslerinde önemli bir yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Bu özelliği sayesinde eser, dönemsel olarak değil, sürekli bir şekilde başvuru bir kaynak haline gelmiştir.² *el-Kâfiye*'nin özellikle günümüz geleneksel medreselerinde nahiv cümlesi içerisinde ders kitabı olarak okutulmaya devam etmesi *el-İfsâh* ve diğer mu'rib türü eserlerin önemini korumasına katkıda bulunmaktadır.

Keşfü'z-zunûn'da el-İfsâh adlı eserin müellifi meçhul olarak kaydedilmiştir. Buna rağmen aynı eserde *el-Kâfiye*'nin Farsça şerhlerinden birinin nispet edildiği Ali Kuşçu (öl. 879/1474), akabinde gelen mu'rib türü eserlerin sayıldığı listenin başında bulunan *el-İfsâh*'ın müellifi olduğu zannedilerek hatalı olarak telakki edilmiştir.³ Bu hata sonraki bibliyografik kaynaklara ve yazma eser kataloglarına kadar sirayet etmiştir.⁴

Eser ve müellif nispetinin hatalı oluşu araştırmacı Musa Alp'in dikkatini çekmiş ve *el-İfsâh*'ın Ali Kuşçu'ya nispetinin mümkün olmadığını makalesinde delilleriyle açıklamıştır.⁵ Daha sonra Ammâr Emin ed-Dedev isimli araştırmacı, müellifin Emin b. Molla Yûsuf b. Ramazan b. Muhammed el-Yoğurtcî olduğuna kanaat getirmiştir.⁶ Yine başka bir araştırmacı Yâsir Muhammed el-Halîl, *el-İfsâh*'ın ilk bölümünde bulunan Fâtîha Sûresi'nin i'râbını tahkik etmiş ve müellifin Abdullah b. Muhammed el-Eştebî olduğunu iddia etmiştir.⁷

el-İfsâh isimli eser incelenirken meçhul müellife ait olduğu tespit edilen *el-İşâh* isim-

1 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, ed. Rifat Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Muallim (İstanbul: Maarif Matbaası, 1360), 2/1373; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1983), 5/325; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu târihi't-turâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem: el-mahtûtât ve'l-matbûât* (Kayseri: Mektebe Yayınları, 2001), 3/2135; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-şurâh ve'l-havâşi: Mu'cemun şamilin li-esma'i'l-kütübi'l-meşrâha fî't-turâsi'l-İslâmî ve beyanı şürühîhâ* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2017), 3/658.

2 Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 284.

3 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1373.

4 Müjgan Cumber, *Ali Kuşçu Bibliyografyası* (Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, 1974), 24; Katalog Kayıtları için ayrıca bk. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi (YEK), Kastamonu Halk Ktp. Koleksiyonu, 1634/01, Kastamonu YEK, Kastamonu Halk Ktp. Koleksiyonu, 1011.

5 Musa Alp, "Arap Dilinde Telif Edilmiş 'el-İfsâh' Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2010), 95-96.

6 Ammâr Emîn ed-Dedev, "Kütübü i'râbi'l-Fâtîha beyne't-taklidi ve't-tecdîd", *Mecelletü Tıbyân li'd-Dirâsâti'l-Kur'ânîyye* 12 (Şubat 2013), 150-151.

7 Yâsir Muhammed el-Halîl, "Tahkîku'l-İfsâh fî i'râbi Sûrati'l-Fâtîha", *Mecelletü Ulûmi's-Şer'iyye* 11/4 (Temmuz 2018), 1665-1666.

li eser, *el-İfsâh*'a benzer bir durumla karşılaşmış ve Şemseddin Muhammed en-Niksârî (öl. 743/1343'ten sonra?)⁸ veya Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî'ye (öl. 901/1495) nisbet edilmiştir.⁹

Bu makalede meçhul müellifin yaşadığı dönem, meşhur eseri *el-İfsâh*'ın telif tarihi, eserlerinin tespit ve tanıtımı gibi yukarıda adı geçen araştırmacıların çalışmalarında yer vermedikleri konular ele alınacaktır. Müellifin *el-İfsâh* ve *el-İzâh* isimli eserleri hakkındaki nisbet iddiaları ayrıca ele alınıp değerlendirilecek ve geri kalan eserlerin meçhul müellife aidiyeti ispat edilecektir. Böylece müellifin yaşadığı dönem daha dar bir zamana hasredilip, yeni tespit edilen eserleri tanıtılacak ve hepsinin aynı meçhul müellife ait olduğu ortaya konacaktır. Aynı zamanda *el-İfsâh* ve onun etrafında oluşan şerh ve haşiyelerin telif süreci hakkında bilgiler sunulacaktır. Ayrıca bu eserlerin tanıtılmasıyla isim ve içerik benzerliğine dayalı hataların engellenmesine katkı sunulması hedeflenmektedir.

1. Müellifin Yaşadığı Dönem ve Hayatı

Müellife dair elde edilen ilk bilgiler, *Keşfü'z-zunûn*'da mevcuttur. Bu eserde müellifin Sultan Murad döneminde yaşamış bir âlim olduğu ve Şeyh Ahmed b. Yûsuf es-Selânîkî'nin talebi üzerine, oğlu için başında Fâtîha Süresi'nin tefsirinin bulunduğu *el-İfsâh* isimli *el-Kâfiye* mu'ribini telif ettiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰ Ancak bu sınırlı bilgiler dahi açıklamaya muhtaç bir husus barındırmaktadır. Zira Kâtip Çelebi, "Murad" ismiyle anılan padişahlardan hangisini kastettiğini açıkça belirtmemiştir. Bunun temel sebebi, Sâhibü'l-İfsâh'ın eserinin mukaddimesinde Sultan Murad'a yönelik övgülerde bulunmasına karşın, hangi Murad'a atıfta bulunduğu dair herhangi bir ifadenin yer almamasıdır. Muhtemelen Kâtip Çelebi'nin incelediği nüsha veya nüshalarda telif tarihi ile ilgili bilginin olmayışı tayin ve tespite mani olmuştur. Diğer bir ihtimal ise Kâtip Çelebi'nin meçhul müellifin *el-İfsâh* üzerine yaptığı şerh, hâşiye ve ihtisar çalışmalarına ulaşamaması veya bu eserler arasındaki irtibatı kuramaması olabilir. Zira Kâtip Çelebi'nin müelliften bahsederken zikrettiği "Şeyh Ahmed b. Yûsuf es-Selânîkî" ismi *el-İfsâh* isimli eserde tam olarak yer almayıp sadece "Şeyh" ifadesi bulunmaktadır. Bu ismin açık hâli ise müellifin *el-İzâh fî şerhi dîbâceti'l-İfsâh* isimli eserinde şerh olarak aktarılmıştır.¹¹ Bu durumda Kâtip Çelebi'nin *el-İzâh* isimli eserde geçen bilgiyi kullanıp *el-İfsâh* ile arasında bağlantı kurmaması ve eserinde *el-İzâh*'tan bahsetmemesi izaha muhtaçtır.

el-İfsâh isimli eser incelenirken tespit edilen ve ileride tanıtılacak *el-İnkâh fî Şerhi Dîbâceti'l-İfsâh* isimli eserde müellifin Sultan Murad'dan kastının III. Murad (öl. 1003/1595) olduğu kendisi tarafından beyan edilmiştir.¹² Sultan III. Murad, 982-1003/1574-1595 arasında padişahlık yaptığına göre, söz konusu müellifin en azından bu dönemin bir kısmında hayatta

8 Ziya Erdiñ, "Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim: Şemseddîn en-Niksârî'nin Entelektüel Kişiliği", *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 85.

9 Hasan Gökbulut, "Niksârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/122.

10 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1373.

11 *el-İzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 82a.

12 *el-İnkâh fî şerhi dîbâceti'l-İfsâh* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 4026), 186b.

olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Diğer taraftan meçhul müellifin hayatta olduğu dönemi tespit etmek için eserlerinin nüshaları incelenmiş ve telif tarihlerinin 972-987/1564-1579 arasında olduğu tespit edilmiştir.¹⁴

Müellifin yaşadığı dönemin tespitine katkı sağlayabilecek bir diğer önemli unsur, eserlerinde adı geçen Şeyh Ahmed b. Yûsuf es-Selânîkî ve oğlu Muhammed b. Ahmed'in hayatlarına dair bilgilerdir.¹⁵ Ancak mevcut kaynaklarda bu şahıslara ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Haklarında edinilebilen sınırlı bilgiler ise yalnızca müellifin eserlerine dayanmaktadır. Eserde aktarıldığına göre, Şeyh Ahmed "İmamzâde Şemsüddîn Ahmed b. Yusuf es-Selânîkî" olarak tanınmakta olup kabri Dimaşk'ta bulunmaktadır.¹⁶ Öte yandan, Şeyh'in oğlu Muhammed b. Ahmed, müellif *el-İfsâh*'ı henüz tamamlamadan vefat etmiştir.¹⁷ Bu bilgilere dayanarak, Muhammed b. Ahmed'in en geç *el-İfsâh*'ın telif tarihi olan 972/1564 yılında vefat etmiş olabileceği öngörülmektedir.

Sonuç olarak müellifin telif tarihi tespit edilen eserleri ve eserin dîbâcesinde Sultan III. Murad'a yönelik övgüleri dikkate alındığında 972-987/1564-1579 arası kesin olarak hayatta olduğu tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte müellifin doğumu, çocukluğu ve eğitim hayatı da göz önünde bulundurulduğunda, onun Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 926-974/1520-1566 dünyaya gözlerini açtığı ve hayatta olduğu Sultan III. Murad döneminde de aktif olarak ilmî çalışmalarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Müellif eserlerini orta yaşta yazması halinde hayatta olduğu dönemin III. Murad dönemini aşması da ihtimal dâhilindedir.

Müellif, nüshaları mevcut olan hiçbir eserinde ismini zikretmemiştir. Bunu nefisini etmek ve gururunu kırmak için yaptığını *el-Îzâh*'da açıklamıştır.¹⁸ Bu tercihi müellifin şahsiyeti ile ilgili birtakım ipuçları sunmaktadır. Meçhul müellifin, Şeyh'in hem îmâ yoluyla hem de sarîh bir ifadeyle kendisinden eser telif etmesini istediğinde bu isteğini yerine getirmesi onun Şeyh'e olan hürmetini göstermektedir.¹⁹ Bu talepten sonra Şeyh'in önemli bir mecliste müellifi "telif erbâbı" olarak vasıflandırması müellifin tasavvuf ehliyle birlikte vakit geçirdiğine ve Şeyh'in oğlu için istediği eser telifini reddedemeyecek derecede ona saygı duyduğuna işaret etmektedir.²⁰

Müellif, eserinde kendinden (الفقير) ve (السائل) vasıflarıyla bahsetmekte²¹ ve bu ifadeleri "miskin, muhtaç" ve "tazarru ile talep eden" diye açıklamaktadır.²² Ne var ki çeşitli alanlarda on tane eser telif etmesi,²³ onun ilmî birikimini ortaya koyarken, o bu birikiminin kendi-

13 Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/172.

14 *el-İfsâh fî îrâbi Süreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan Gazi Cami, 5998), 124b; *el-İncâh mu'ribu Muhtasari'l-Avâmil* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Servili, 297/4), 219a.

15 *el-Îzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 61b.

16 *el-Îzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 82a.

17 *el-Îzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 61b.

18 *el-Îzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 74a.

19 *el-İnkâh fî şerhi dîbâceti'l-İfsâh* (Arapça Yazmalar Bölümü, 4026), 200b.

20 *el-İnkâh fî şerhi dîbâceti'l-İfsâh* (Arapça Yazmalar Bölümü, 4026), 198b.

21 *el-İfsâh fî îrâbi Süreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Ankara: Millî Kütüphâne, Yazmalar, 3942/1), 1b.

22 *el-Îzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 74a.

23 *el-İncâh mu'ribu Muhtasari'l-Avâmil* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça

sini gurura sevk etmesini önlemek amacıyla eserlerine aşırı değer atfetmekten kaçınmış ve ismini gizleyerek müteveza bir tercihte bulunmuştur. Müellifin şahsiyetiyle ilgili diğer bir husus ise onun ilmî hassasiyetidir. Müellif, eserinin mukaddimesinde yazımda ve delillerin takririnde yaptığı hataların kendi ifadesiyle “ihvan” tarafından düzeltilmesini talep etmiştir.²⁴ Müellifin ilmî hassasiyetini tevazu ile ifade etmesi onun ne derece ahlaki olgunluğa sahip olduğunu diğer bir göstergesidir.

Netice itibariyle müellifin Şeyh Ahmed b. Yûsuf ile yakınlığının bulunması onun sûfi öğretiler ile hareket etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Müellif, kendisini nefsin afetlerinden korumak için ismini kasıtlı olarak gizlediğini açıkça beyan etmiş,²⁵ fakat onun bu tercihi eserlerinin tespitini zorlaştırmış ve aidiyet problemlerine yol açmıştır.

2. Eserleri

Biyografi ve bibliyografya kaynaklarında bahsi geçen müellife yalnızca *el-İfsâh* adlı eser atfedilmiştir. Ancak *el-İfsâh*'da *el-İzâh* ve *el-İşâh* isimli eserlere yapılan atıflar, müellifin teliflerinin varlığına dair önemli bir ipucu sunmuştur.²⁶ Müellifin kendi eserlerine yaptığı bu atıflar sayesinde *el-İzâh* ve *el-İşâh* isimli eserleri tespit edilmiştir. Buna ek olarak *el-İfsâh*'ın dîbâcesine *el-İzâh*'tan sonra yapılan ikinci bir muhtasar şerh olan *el-İnkâh* isimli eser, birçok yazma mecmuuda *el-İfsâh*'ın hemen devamında bulunduğu ve *el-İfsâh*'ın dîbâcesini konu edindiği fark edilerek tespit edilmiştir. Bununla birlikte *el-İnkâh*'ın bazı katalog kayıtlarında *el-İfsâh*'ın dîbâce şerhi ve müstakil bir eser olduğunun fark edilmediği görülmektedir.²⁷

Meçhul müellife ait eserleri tespit sürecinde İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nin kataloglama projesi kapsamında araştırmacı Musa Alak, Arapça Yazmalar No. 6042'de kayıtlı, dîbâcesinde Muhtasarü'l-'Avâmil'in i'râbını içeren mücez bir eser olduğu belirtilmiş bir nüshanın hamîşinde, yukarıda tespit edildiği ifade edilen eserleri de içeren, toplamda on eserin varlığına dair bir şerhe rastladığımız tarafımıza iletmiştir.²⁸ Ancak nüshanın varak kenarlarının okunamaması ve ibarede eser isimlerinin eksik olması sebebiyle tarafımızdan *Muhtasarü'l-'Avâmil* konulu çalışmalar taranmaya başlamıştır. İnceleme sonucunda tespit edilen Servili-297/4'de kayıtlı nüshada da hamîşteki telifat listesinde eksik olmasına ve eser ismi dîbâcede bulunmamasına rağmen ilgili eserin *el-İncâh mu'ribu Muhtasarü'l-'Avâmil* olduğu hamîşteki bilgiden tespit edilmiştir.²⁹ Eser isminin bulunması sonucunda yapılan taramalarda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, No. 4202/4'de kayıtlı nüshanın hamîşinde bulunan minhuvât kaydında meçhul müellifin eserlerinin toplu listesi eksiksiz olarak tespit edilmiştir.³⁰ Bu eserin hamîşinde müellif, toplam on eserin ismini aktarmıştır. Listedeki eserlerden sadece yedi tanesinin nüshasına ulaşılmıştır. İsimleri bilinmesine rağmen üç eserin nüshasına henüz ulaşılamamıştır.

Yazmalar Bölümü, 4202/4), 28b.

24 *el-İfsâh fî i'râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942/1), 1b.

25 *el-İzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 74a.

26 *el-İfsâh fî i'râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942/1), 4b, 89b.

27 *el-İnkâh fî şerhi dîbâceti'l-İfsâh* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan Koleksiyonu, 371), 188b.

28 *el-İncâh mu'ribu Muhtasarü'l-'Avâmil* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 6042), 4b. Bu bilgiyi benimle paylaşma nezaketini gösteren Musa Alak'a müteşekkirim.

29 *el-İncâh* (Servili, 297/4), 206b.

30 *el-İncâh* (Arapça Yazmalar Bölümü, 4202/4), 28b.

Müellifin, kaleme aldığı eserlerin dîbâcesinde eserin ismini zikretmesi onun benimsemediği bir telif tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, eserlerinin tespitine yardımcı olmuştur.

2.1. Nüshası Tespit Edilen Eserleri

Yukarıda ifade edildiği üzere meçhul müellifin nüshaları tespit edilmiş yedi eseri mevcuttur:

2.1.1. el-İfsâh fî İ'râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye

Bu eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Fâtiha Süresi'nin tefsir ve i'râbı yapılmıştır. İkinci bölümde ise İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli eserinin i'râbı yapılmış, şerh ve istitrat türü bilgiler verilmiş ve *el-Kâfiye*'de bulunmayan bazı konular tekmile kabîlinden esere dercedilmiştir.

Müellif, eserine *el-İfsâh* adını verdiğini mukaddimesinde açıklamıştır. Ayrıca, bu eserden bahsederken “*el-İfsâh*”, “*şerh*” veya “*Muhtasar*” isimlerini kullanmaktadır.³¹ Nitekim eserin Fâtiha Süresi ve *el-Kâfiye*'nin muhtasar i'râbı niteliğinde olduğunu mukaddimesinde açıkça ifade etmiştir.³²

Dijital ve yazılı katalog taramaları neticesinde *el-İfsâh*'ın yurt içinde yüz kırk yedi, yurtdışında yirmi dört olmak üzere toplamda yüz yetmiş bir nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalar kırk bir farklı kütüphanede bulunmaktadır. Bu nüshalardan yaklaşık kırk tanesinin katalog kayıt bilgisi Musa Alp'in çalışmasında bulunmaktadır.³³ Nüsha katalog bilgilerinin tamamının burada sunulması çalışmanın sınırlarını aşacağından sadece tahkik esasları açısından önem arz eden nüshalar ile ilgili bilgiler paylaşılacaktır.

el-İfsâh'ın müellif nüshasına ulaşılammış olmakla birlikte, müellif nüshası ile mukabele edilmiş bir nüshası tespit edilmiştir.³⁴ Ancak söz konusu bu nüsha, müstensihden kaynaklanan bazı hatalar içermektedir. Tespit edilen en eski nüsha ise Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel-4123 numarada kayıtlı olup, bu nüsha 10 Zilhicce 1023/11 Ocak 1615 tarihinde istinsah edilmiştir.

el-İfsâh'ın telif tarihi, Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan-5998'de bulunan nüshanın sonunda geçen manzumda, tarih düşürme yöntemiyle ve sayıyla 972/1564 olarak kaydedilmiştir.³⁵ Bu hususta zahiren bir çelişki görünmektedir. Çünkü daha önce eserin dîbâcesinde 982-1003/1574-1595 yılları arasında padişahlık yapmış III. Murad'a senâ olduğu belirtilmişti. Ancak bu çelişkili durumu yine müellifin kendisi *el-İnkâh* adlı dîbâce şerhinde şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur:

“Şârih, ilk olarak *el-İfsâh*'ın mukaddimesini telif edip sonra bu bölüme *el-İzâh* isimli geniş bir şerh yazdı. Daha sonra *el-İfsâh*'ın mukaddimesine bazı kelimeler ilave edip *el-İnkâh*

31 *el-İzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 60b, 61a, 84b.

32 *el-İfsâh fî İ'râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942/1), 1a.

33 Alp, “Arap Dilinde Telif Edilmiş ‘el-İfsâh’ Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirilmesi”, 90-92.

34 *el-İfsâh fî İ'râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 4026), 185b.

35 *el-İfsâh fî İ'râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Orhan Gazi Cami, 5998), 124b.

diye adlandırılan ikinci bir muhtasar mukaddime şerhi yazdı. Böylelikle -Fettâh olan Allah'ın izniyle- kitap temize çekildi."³⁶

Bu açıklamasıyla müellif, *el-İfsâh* ve etrafında oluşan teliflerin meydana geliş sürecindeki belirsizlikleri ortadan kaldırmıştır. Ayrıca müellifin *el-İzâh*'ın son bölümlerinde dîbâcede yer alan (أمين) kelimesinin şerhini yaparken okuyucuyu *el-İfsâh*'ta Fâtîha Sûresi'nin sonunda bulunan (امين) kelimesine yönlendirmesi, bu iki eseri aynı süreçte yazdığını göstermektedir.³⁷ Zira ferağ kayıtlarına göre her ikisinin telif tarihi de 972/1564'dür.³⁸

Bazı müellifler eser telif ederken önce kitabın ana bölümlerini daha sonra dîbâceyi yazmaktadır. Bazıları ise dîbâceyi önce kaleme alıp sonra kitabın ana bölümlerini yazmaktadır. Müellifin yukarıdaki ifadelerinden, önce dîbâceyi sonra kitabın diğer bölümlerini yazdığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Aynı şekilde müellife ait bu açıklama, 972/1564 olarak tespit edilen telif tarihi ile Sultan'ın saltanat tarihleri 982-1003/1574-1595 arasındaki farkın sebebinin de ortaya koymaktadır. Buna göre *el-İfsâh*'ın 972/1564'de yazılmış ilk hali ve sadece Sultan III. Murad'a senâ ifadelerinin eklenmesiyle meydana gelen ikinci hâli olmak üzere iki ayrı versiyonu mevcuttur. *el-İfsâh*, nihaî hâlini 982-987/1574-1579 yılları arasında almıştır. Çünkü III. Murad her ne kadar 1003/1594 yılına kadar hüküm sürse de telif tarihi 987/1579 olan *el-İncâh* isimli eserde Sultan Murad'dan kastedilenin III. Murad olduğunun açıklandığı eser olan *el-İnkâh*'a atıf bulunmasından dolayı *el-İfsâh*'ın en geç 987/1579 yılına kadar ikinci ve son hâli tedavüle çıkmış olması gerekir.³⁹ Hâlihazırda yazma kütüphanelerde bulunan ve incelenen nüshaların tamamı eserin ikinci versiyonuna aittir. Sultan III. Murad'a senânın bulunmadığı *el-İfsâh*'ın ilk hâline ise ulaşılamamıştır. Muhtemelen müellif, eserin ilk versiyonunu okuyucuya sunmamış olup, yalnızca nihaî hâlini tedavüle sokmuştur. Ayrıca, dîbâcede yapılan sınırlı düzeydeki eklemeler nedeniyle, müellifin eserin son halini de ilk versiyonun telif tarihini esas alarak ilim dünyasına takdim ettiği anlaşılmaktadır.

2.1.1.1. Aidiyeti ile İlgili İddialar ve Değerlendirilmesi

el-İfsâh'ın aidiyeti ile ilgili edindiğimiz ilk bilgiler biyografi/bibliyografi kaynaklarına dayanmaktadır. *Keşfü'z-zunûn*'da eserin müellifi hakkında Sultan Murad döneminde yaşamış olması gibi çok net olmayan bilgiler olmakla birlikte eser muayyen bir müellife nispet edilmemiştir.⁴⁰ Carl Brockelmann da *el-İfsâh*'ın müellifinin meçhul olduğunu eserinde aktarmıştır.⁴¹

Müellifin Ali Kuşçu olduğu yönündeki iddia ise ilk kez "Ali Kuşçu Bibliyografyası" adlı çalışmada ortaya atılmış görünmektedir.⁴² Zira bu iddianın dile getirildiği *Mu'cemu târihi't-turâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem*⁴³ ve *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşi*⁴⁴ isimli kaynaklar, "Ali Kuşçu

36 *el-İnkâh fi şerhi dîbâceti'l-İfsâh* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Servili, 297/1), 5a.

37 *el-İzâh fi şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 84b; *el-İfsâh fi i'râbi Sûreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942/1), 10a-10b.

38 *el-İfsâh fi i'râbi Sûreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Orhan Gazi Cami, 5998), 124b; *el-İzâh fi şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 91a.

39 *Kitâbü'l-İncâh* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 4202/4), 29a.

40 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1373.

41 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabi*, 5/325.

42 Cunbur, *Ali Kuşçu Bibliyografyası*, 24.

43 Karabulut - Karabulut, *Mu'cemu Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî*, 3/2135.

44 Habeşi, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşi*, 3/658.

Bibliyografyası”dan daha sonra telif edilmiştir. Dolayısıyla bu iki eserin, “*Ali Kuşçu Bibliyografyası*”nda ortaya atılan görüşü tekrar ettiği ya da ondan etkilenmiş olabileceği değerlendirilebilir. Cunbur’un çalışmasını kaynak olarak kullanan yakın tarihli çalışmalarda da *el-İfsâh*’ın Kuşçu’ya nispeti karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

Görüldüğü üzere *el-İfsâh*’ın Ali Kuşçu’ya nispeti yakın bir tarihe dayanmaktadır. Muhtemelen yukarıda belirtilen çağdaş kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda yazma eser kütüphanelerinin katalog fişleri doldurulmuş ve hatalı nispet, kayıtlara bu şekilde geçmiştir.⁴⁶

el-İfsâh’ın aidiyet problemi ve özellikle Ali Kuşçu’ya nispet edilmesi konusunu daha önce Musa Alp makalesinde ele almıştır. Alp, makalesinde *el-İfsâh*’ı kaynakları açısından incelemiş ve referans gösterilen bazı kaynakların telif tarihlerinin Ali Kuşçu’nun vefat tarihinden sonra olduğunu tespit etmiştir. Alp, uyguladığı bu yöntemle eserin Ali Kuşçu’ya ait olamayacağını ispat etmiştir.⁴⁷ *el-İfsâh*’ın Ali Kuşçu’ya nispet edilmesi Alp’in makalesinde de ele aldığı gibi muhtemelen *Keşfü’z-zunûn*’da geçen ibarenin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. İlgili ibare şu şekildedir:⁴⁸

1- ومن شروحها بالفارسية - غير شرح السيد-: شرح لـ: أ- معين الدين محمد أمين الهروي المتوفى سنة [؟]، ...
صنّفه لعبيد الله خان، ب- وعلاء الدين علي بن محمد القوشي المتوفى سنة (879/1474). 2- وفي إعرابها: أ- كتاب
مسمى بالإفصاح لواحد من علماء الدولة المرادية، قدم في أوله تفسير الفاتحة، صنّفه لولد الشيخ أحمد بن يوسف
السلانكي بإشارته

1- *el-Kâfiye* üzerine yapılan Farsça şerhler arasında Seyyid Şerîf Cürçânî’nin (ö. 816/1413) şerhi dışında şu şerhler bulunmaktadır: a) Bunlardan biri, vefat tarihi bilinmeyen Muî-nüddîn Muhammed Emîn el-Herevî’ye aittir. el-Herevî, bu eseri Ubeydullah Han (öl. 946/1539) için kaleme almıştır. b) Bir diğer şerh ise, Alâeddîn Ali b. Muhammed el-Kûşî (ö. 879/1474) tarafından yazılmıştır. 2- *el-Kâfiye* üzerine yapılan mu’ribler şunlardır: a) Bunlardan ilki Sultan Murad dönemi âlimlerinden birine âit “*el-İfsâh*” adlı kitaptır. Müellif, eserin başında Fâtîha Sûresi’nin tefsirine yer vermiştir. Eseri, Selânikli Şeyh Ahmed b. Yûsuf’un oğluna ithafen ve onun yönlendirmesiyle kaleme almıştır.

Bu ibare *Keşfü’z-zunûn*’da *el-Kâfiye* üzerine yapılan çalışmaların türlerine göre sınıflandırıldığı bölümde yer almaktadır. Ali Kuşçu’nun şerhi Farsça şerhler arasında zikredildikten sonra mu’rib türü eserlere geçilmiş ve ilk olarak *el-İfsâh* isimli esere yer verilmiştir. Muhtemelen daha sonra araştırmacılar tarafından (وعلاء الدين) kelimesinin başındaki (و), istinaf vâvı zannedilerek matuf (علاء الدين)’in, matufun aleyh (معين الدين) ile irtibatı kesilmiş ve bir sonraki cümlelerin unsuru kabul edilmiştir. Bu hatalı telakki de *el-İfsâh*’ın Ali Kuşçu’ya nispetine yol açmıştır.

el-İfsâh’ın aidiyet problemi Ali Kuşçu’ya nispet edilmesi ile sınırlı kalmamıştır. Sonraki çalışmalarda *el-İfsâh*’a farklı müellif nispetleri yapılmıştır. Daha önce zikrettiğimiz üzere

45 Bkz. Musa Yıldız, “Ali Kuşçu’nun Risâle fi’l-İsti’âre’si”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 216.

46 *el-İfsâh fi’r-râbi Sûreti’l-Fâtîha ve Kitâbi’l-Kâfiye* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Akşehir, 453), Vikâye varacağına bk.

47 Alp, “Arap Dilinde Telif Edilmiş ‘el-İfsâh’ Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirilmesi”, 95-96.

48 Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1373.

el-İfsâh'ın başında Fâtiha Sûresi'nin tefsir ve i'rabının bulunması Kuran ilimleri ve Tefsir ile ilgilenen araştırmacıların bu eseri incelemesine vesile olmuştur. Bu çalışmalar esnasında araştırmacılar, meçhul olan müellifi tespit etme gayretiyle eseri bazı şahıslara nispet etmişlerdir. Bunlardan Ammâr Emîn ed-Dedev, öncelikle müellifin Ali Kuşçu olduğu iddiasını reddetmiştir. Ferağ kaydında yer alan (وقد تم ما في هذا الشرح من الكلام) ibaresinin müelliflerin eserlerin sonunda kullandığı kalıp ifadelerden olduğunu ileri sürerek Emin b. Molla Yûsuf b. Ramazan b. Muhammed el-Yoğurtçu'nun eserin müellifi olduğuna ve bu eseri 1149/1736'da telif ettiğine karar vermiştir.⁴⁹

Dedev'in iddiasını temellendirdiği ferağ kaydındaki ifadeler ister müellif isterse de müstensih tarafından kullanılsın bir eserin müellifini tespit etmek için tek başına yeterli değildir. Oysaki Dedev, çalışmasında *el-İfsâh*'ı tanıtırken *Keşfü'z-zunûn*'dan alıntı yapmıştır.⁵⁰ Alıntı yaptığı eserin sahibi Kâtip Çelebi'nin vefat tarihi 1067/1657'dir. Kâtip Çelebi'nin vefatından sonra telif edilecek bir eserden haber vermesi mümkün değildir. Dolayısıyla Dedev'in, nüshanın müstensihini eserin müellifi zannettiği aşikârdır. Sonuç olarak Emin b. Molla Yûsuf'un *el-İfsâh*'ın müellifi olması mümkün değildir.

Diğer bir araştırmacı Yâsir Muhammed el-Halîl, çalışmasında Dedev'in iddiası da dâhil kendinden önce *el-İfsâh*'ın müellifi ile ilgili ortaya atılmış iddiaları değerlendirmiş ve hepsini reddetmiştir. Ancak kendisi de Dedev'in düştüğü hataya düşmüş Abdullah b. Muhammed el-Eştebî'nin eserin müellifi olduğunu ve eseri 1081/1670'de yazdığını iddia etmiştir.⁵¹ Aynı şekilde Halîl'in, Kâtip Çelebi'nin vefat tarihini göz önünde bulundurmadan müellif tahmin etmeye çalıştığı görülmektedir.

Yukarıda iddialarını değerlendirdiğimiz her iki araştırmacının tarihsel sıralamaya dikkat etmemelerinin yanında, *el-İfsâh* nüshalarını tam olarak tespit etmeden sadece ellerindeki birkaç nüshadan hareketle müellif tespit etme gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

el-İfsâh'ın Ali Kuşçu'ya nispet edilmesinin *Keşfü'z-zunûn*'daki ibarenin yanlış anlaşılmasından kaynakladığı ifade edilmişti. Benzer bir durum Habeşî'nin *Câmiü'ş-şurûh ve'l-havâşî* isimli eserinde yaşanmıştır. Araştırmacı Ziya Erdiç, Habeşî'nin *el-İfsâh*'ı 'Alemüddîn Kâsım b. Yûsuf b. Mu'âvda'ya nispet ettiğini aktarmıştır.⁵² Hâlbuki Habeşî, *el-İfsâh*'ı Ali Kuşçu'ya nispet etmiştir.⁵³ Burada ibarenin yanlış anlaşılmasının sebebi *Câmiü'ş-şurûh ve'l-havâşî*'de önce eser ile ilgili bilgilerin daha sonra müellifin zikredildiğinin zannedilmesidir. Oysaki Habeşî, ilgili eser başlığı altında ilk önce müellif hakkında künye bilgilerini aktarmakta daha sonra müellifin eseri veya eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu sıralamanın sehven karıştırılması *el-İfsâh*'ın müellifinin 'Alemüddîn Kâsım b. Yûsuf b. Mu'âvda olarak aktarılmasına sebep olmuştur.

Yukarıdaki iddiaların dışında yazma nüshaların serlevhasında veya zahriye sayfaların-da sonradan yazıldıkları düşünülen bazı müellif isimleri mevcuttur. Bu tür bilgilerin kriti-

49 Ammâr Emîn ed-Dedev, "Kütübü i'râbi'l-Fâtiha beyne't-taklîdi ve't-tecdîd", 150-151.

50 Ammâr Emîn ed-Dedev, "Kütübü i'râbi'l-Fâtiha beyne't-taklîdi ve't-tecdîd", 150.

51 Halîl, "Tahkîku'l-İfsâh fi i'râbi Sûrati'l-Fâtiha", 1665-1666.

52 Erdiç, "Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim", 94-95.

53 Habeşî, *Câmiü'ş-şurûh ve'l-havâşî*, 3/658.

ğinin yapılması önem arz etmektedir. Örneğin Manisa İl Halk Kütüphanesi-8366'da kayıtlı *el-İfsâh* nüshasının serlevha bölümünde eserin İsmâuddîn'e ait olduğu yazmaktadır. Hâlbuki İsmâuddîn'in *Şerhu'l-Kâfiye* isimli eseri, *el-İfsâh*'ta en çok atıfta bulunulan eserdir.⁵⁴ Dolayısıyla bu nispetin de doğru olması mümkün değildir.

Zeynîzâde (öl. 1175? /1761?) *el-Fevâidü's-şâfiye 'alâ 'rabi'l-Kâfiye* isimli eserinde otuz üç yerde sarih bir şekilde *el-İfsâh*'a atıfta bulunmaktadır. Ancak ilgili yerlerde müelliften meşhur eserine nispetle "Sâhibü'l-İfsâh" diye bahsedilmektedir.⁵⁵ Aynı şekilde Mustafa b. Mustafa Mihalicî (öl. 1300/1882), *Şerhu şevâhidi'l-Kâfiye ve'l-Câmî*'de müellifi eserine nispet ederek "Sâhib-i İfsâh" şeklinde zikretmektedir.⁵⁶ Bunların yanında *el-İfsâh*'ın sadece *el-Kâfiye 'rabi* bölümünü Türkçe'ye tercüme eden mütercim Ahmed b. Mahmûd b. Abdülgaffâr, eserinde müellif ile ilgili herhangi bir bilgi paylaşmamıştır.⁵⁷

Sonuç itibarıyla *el-İfsâh*'ın müellifiyle ilgili sonradan ortaya atılan iddialar, yazma nüshalardaki bilgilerin yeterince tahkik edilmemesine ve bibliyografi eserlerindeki metinlerin yanlış anlaşılmasına dayanmaktadır. *el-İfsâh* ve etrafında oluşan telifattan elde edilen bilgilere göre müellif sûfi bir yaklaşımla mütevazı davranıp ismini gizlemeyi tercih etmiştir. Tespit edilip incelenen hiçbir eserinde, müellifin ismini zikretmemesi bu düşüncüyü desteklemektedir.

2.1.2. el-Îzâh fî Şerhi Dîbâceti'l-İfsâh

Bu eser, *el-İfsâh*'ın dîbâcesinin şerhidir. Müellif, ilk önce *el-İfsâh*'ın dîbâcesini yazmış daha sonra onu şerh etmiştir. Müellifin *el-İfsâh*'a yazdığı ilk dîbâcede Sultan III. Murad'a senâ ifadeleri bulunmamaktadır. Bu nedenle elimizdeki *el-İfsâh* nüshalarıyla karşılaştırıldığında *el-Îzâh*'da Sultân'a senâ ifadelerinin bulunmadığı ve şerh edilmediği görülecektir.

Müellif, eseri muhtasar bir dîbâce şerhi olarak nitelendirmiş ve "el-Îzâh" ismini vermiştir. Meçhul müellife aidyetiyle ilgili herhangi bir şüphe yoktur. Zîrâ *el-İfsâh* ve *el-Îzâh*'ta karşılıklı atıflar bulunmaktadır.⁵⁸ *Îzâh*'ta zikrettiği («الإفصاح.../el-İfsâh isimli şerhimizi mütalaa etmesi gerekir.) ifadesi her iki eserin meçhul müellife ait olduğunun kesin delilidir.⁵⁹

Eserin erişilebilen yedi nüshasının⁶⁰ üç tanesinde teliften ferağ kaydı bulunmaktadır.⁶¹ Bu nüshalara göre eser 972/1564'te yazılmıştır.

Eser zengin bir kaynakçaya sahiptir. İncelemelere göre müellif eserinde yaklaşık doksan

54 Alp, "Arap Dilinde Telif Edilmiş 'el-İfsâh' Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirilmesi", 95.

55 Hüseyin b. Ahmed Zeynîzâde, *el-Fevâidü's-şâfiye 'alâ 'rabi'l-Kâfiye* (İstanbul: İsmailağa Yaymevi, 2019), 153, 220, 285, 303, 358.

56 Mustafa b. Mustafa Mihalicî, *Şerhu şevâhidi'l-Kâfiye ve'l-Câmî* (İstanbul, 1286), 4.

57 Ahmed b. Mahmûd b. Abdülgaffâr, *Kâfiye Mu'rabi İfsâh Tercümesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârulmesnevî Koleksiyonu, 514), 1b.

58 *el-İfsâh fî 'rabi Sûreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942/1), 4b.

59 *el-Îzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 84b.

60 *el-Îzâh* nüshaları için bk. 1- Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, 2347; 2- Süleymaniye Ktp., Lâleli, 3323; 3- Süleymaniye Ktp., Yahya Tevfik, 367; 4- Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 4450; 6- Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421; 7- University of Michigan, Islamic Manuscripts, 627.

61 Teliften ferağ kaydı bulunan nüshalar için bk. 1- Süleymaniye Ktp., Laleli, 3323; 2- Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, 2347; 3- Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421.

dokuz esere atıfta bulunmuştur. Kaynakların yarısından fazlası Sarf, Nahiv, Belâgat, Şiir ve Lûgat alanındadır. Müellif bunların dışında Tefsir, Hadîs, Kelâm, Fıkıh, Tasavvuf, Astronomi ve Adâbü'l-Bahs alanlarında da kaynaklara başvurmuştur.

Müellif, *el-İfsâh*'ın dîbâcesini, işlemek istediği konuları sunmak için zemin olarak kullanmıştır. Bu eser, *el-İfsâh*'ın dîbâce şerhinin yanında fazladan konular içerdiğinden müstakil bir kaynak olarak da istifade edilebilecek niteliktedir. İşlediği ek konular arasında zarf'ın kısımları, elif lâm'ın manaları, iktibâs, sıla-mevsûl, 'âidin hazfi, hâl ve kısımları, izâfet ile ilgili hükümler, atıf ve atıf harfleri, harf-i cer ve mecrûrları hakkında hükümler, harf-i cerler ve manaları, zarflar ile ilgili hükümler gibi konular vardır. Müellif bu konuları ayrıntılı olarak ele almıştır.

2.1.3. el-İşâh fî Hâşiyeti'l-İzâh

Bu eser, müellifin *el-İzâh* adlı şerhinin hâmişlerinde yer alan haşiyelere dayanmaktadır. Müellif, faydalı gördüğü bazı bilgileri de eklemek suretiyle metni müstakil bir çalışma hâline getirmiştir.⁶² Müellif bu eserde *el-İzâh*'ta şerh yaparken yer vermediği kelime açıklamalarına yer vermiş, i'râb durumlarını beyan etmiş ve zikrettiği kavaiidi örneklerle açıklamıştır.⁶³ Ayrıca alıntılarının kaynaklarını ayrıntılı şekilde vermiştir. Ancak müellif, *el-İzâh*'taki hâşiyeleri bu esere geçirirken hepsini yeniden düzenlememiş birçoğunu aynen aktarmakla yetinmiştir.⁶⁴

Müellif, *el-İzâh*'ın hâmişlerinde olduğu gibi (قوله) yöntemiyle şerh yapmıştır. Bu hâşiyeler *el-İzâh*'ın şerh kısmındaki metinlerin açıklaması olması sebebiyle bu eserden müstakil olarak istifade edilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla *el-İzâh*'ın haşiyelerinin genişletilmiş hâli olan bu çalışma *el-İzâh* ile birlikte takip edilecek bir eser hüviyetindedir.

Eserin ulaşılabilen iki nüshasında telif tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁶⁵ Eserin ilk versiyonu, *el-İzâh*'ın hâmişlerinde yer almaktadır. Bu haşiyelerden birinde (وسيمضى عليك باقيه) “*Mevzunun geri kalanı el-İşâh'ın ilgili bahsinde sana anlatılacak*” ifadesi geçmektedir.⁶⁶ Metinde görüldüğü üzere *el-İşâh*'ın isminin *el-İzâh*'ta açıkça zikredilmesi ve ona atıfta bulunulması *el-İşâh*'ın müstakil olarak *el-İzâh* ile aynı veya çok yakın zamanda yazıldığına işaret etmektedir.

2.1.3.1. Aidiyeti ile İlgili İddialar ve Değerlendirilmesi

Kâtip Çelebi, Kazvî'nin (öl. 739/1338) *el-İzâh* adlı eseri üzerine yapılan çalışmalar arasında, Şemseddin Muhammed b. Ahmed en-Niksarî'nin (öl. 743/1343'ten sonra)⁶⁷ *el-İşâh*

62 *el-İşâh fî hâşiyeti'l-İzâh* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Reîsülküttab Mustafa Efendi, 1014), 1b.

63 Haşiyelerle ilave bilgiler bulunduğu misal olarak (قوله: ثم اني لمقر) diye başlayan haşiyeye bk. *el-İşâh fî hâşiyeti'l-İzâh* (Reîsülküttab Mustafa Efendi, 1014), 3b; *el-İzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 1b.

64 Haşiyelerde düzenleme yapılmadığına misal olarak (قوله: وسألت الله) diye başlayan haşiyeye bk. *el-İşâh fî hâşiyeti'l-İzâh* (Reîsülküttab Mustafa Efendi, 1014), 3a; *el-İzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 1b.

65 Nüshaları incelemek için bk. 1- Süleymaniye Ktp., Reîsülküttab Mustafa Efendi, 1014; 2- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (IUNEK), Arapça Yazmalar (AY), 1185.

66 *el-İzâh fî şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 28b.

67 Erdinç, “Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim”, 85.

isimli bir hâşiyesinin bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁸ Bunun dışında eserle ilgili başka bilgi vermemiştir. Aynı yerde Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî'ye (öl. 901/1495) ait bir *el-Îzâh* şerhi olduğunu zikretmiştir. Bu bilgiler daha sonraki biyografik kaynaklarda harmanlanarak farklı bir nisbet ile karşımıza çıkmıştır. Örneğin Bursalı Mehmed Tâhir, "*Hâşîye-i Îzâh fi'l-me'ânî el-müsemâ bi-Îşâh*" ismiyle Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî'ye bir eser nispet etmiştir.⁶⁹ Aynı şekilde Bağdatlı İsmâil Paşa, İbnü'l-Hatîb Muhyiddin Muhammed b. Tâceddin İbrâhim'e (öl. 901/1495) "*el-Îşâh hâşîye ale'l-Îzâh fi'l-meânî ve'l-beyân*" isimli bir eser nispet etmektedir.⁷⁰

Başvurulan kaynaklar, iki farklı müelliften bahsetseler de hepsi Kazvî'nin *el-Îzâh*'ının *el-Îşâh* isimli bir hâşiyesi olduğu iddiasındadır. Ancak bu kaynaklar kastettikleri eseri diğer eserlerden ayırt edecek bir özellik veya nüshanın baş kısmından bir ibare paylaşmadıkları için aidiyet problemlerine sebebiyet vermektedirler.

Bahsi geçen eser ve müellifler ile ilgili aidiyet problemine yönelik yapılan çalışmalarda Şemseddin en-Niksârî'nin Kazvî'nin *el-Îzâh*'ı üzerine bir şerhi olduğu ancak bu eserin isminin *el-Îşâh* olmadığı ortaya konmuştur. Aynı şekilde bu araştırmalar neticesinde Muhyiddin en-Niksârî'ye ait herhangi bir *el-Îzâh* şerhi tespit edilememiştir.⁷¹ Sonuç olarak Kazvî'nin *el-Îzâh* şerhine *el-Îşâh* diye bir isim ihdas edildiği ve Niksârî nisbeli iki müellif: Şemseddin en-Niksârî ve Muhyiddin en-Niksârî'nin birbirleriyle karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Zira *el-Îşâh* ismiyle Kazvî'nin *el-Îzâh*'ının bir şerhi olduğu iddiasını destekleyecek somut bir delilin varlığından bahsedilememektedir. Bununla birlikte Şemseddin en-Niksârî ve eserleriyle ilgili çalışmalarda değinildiği üzere meçhul müellife ait *el-Îşâh* ile Kazvî'nin *el-Îzâh*'ına yapılan şerh arasında sehven bağlantı kurulduğu görülmektedir. Yukarıda belirtilen biyografi kaynaklarının hatalı tespitlerinin yanında yanılgıya sebebiyet veren diğer unsur ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan Yusuf Ağa-328 ve Yusuf Ağa-329 numaralı yazma nüshaların zahriyelerinde, sonradan eklenmiş olduğu tahmin edilen "Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Îşâh* şerhu'l-Îzâh" ibaresinin olduğu düşünülmektedir.⁷²

Meçhul müellife ait *el-Îşâh*'ın bu iltibasın içinde bulunmasının sebebini anlamak için katalog kayıtları incelendiğinde, tespit edilen iki nüshadan Reisülküttab Mustafa Efendi-1014'teki nüsha, "*el-Îşâh hâşiyetü'l-Îzâh*" ismiyle Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî adına kaydedilmiştir. İstanbul Üniversitesi Arapça Yazmalar-1185'teki nüshada bulunan katalog fişinde ise eserin ismi "*Îşâh ale'l-Îzâh (li Celâlidîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvîni)*" olarak, müellif de Şemseddin Muhammed en-Niksârî şeklinde kaydedilmiştir.⁷³ Öte yandan güncel dijital ortamdaki katalogda bu eserin Muhyiddin Muhammed b. İbrahim en-Niksârî adına kaydedilmiş *el-Îşâh* nüshalarıyla uyuşmadığı belirtilerek aslında bir prob-

68 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/211.

69 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/388.

70 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955), 2/218.

71 Hüseyin Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-Îzâh Adlı Eserinin Tahlili", *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye* (İstanbul: İSAR, 2022), 266-267; Erdinç, "Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim", 94.

72 Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-Îzâh Adlı Eserinin Tahlili", 266-267.

73 *el-Îşâh fi hâşiyetü'l-Îzâh* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 1185), vikâye sayfasında.

leme işaret edilmiştir.⁷⁴

Mezkûr iki nüsha incelendiğinde Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî veya Şemseddin Muhammed en-Niksârî'ye ait herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Dolayısıyla bu nüshalarla ilgili olarak eser içeriği kontrol edilmeden sadece bibliyografi eserlerindeki benzer isimli eserler dikkate alınarak katalog bilgilerinin düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Kaynak eserler ile kataloglardaki tutarsızlıklar, sonraki araştırmalarda hatalara yol açmıştır. İslâm Ansiklopedisi'nin Niksârî maddesinde “*Şerhu'l-Îzâh el-İfsâh 'ale'l-Îzâh*” isimli eser, Kazvî'nin *el-Îzâh*'ının şerhi olduğu iddia edilmiş ve Reisülküttab-1014'teki nüsha referans gösterilmiştir.⁷⁵ Hâlbuki nüshanın zahriye sayfasındaki “*Îşâh havâşî'l-Îzâh şerhi'l-İfsâh*” ifadesi metin, şerh ve haşiye silsilesini açıklamaktadır. Aynı şekilde Hasan Fehmi Ulus, doktora çalışmasında Şemseddin Muhammed b. Ahmed'in “*el-Îşâh havâşî'l-Îzâh*” isimli bir eserinin olduğunu ve Reisülküttab-1014'te bulunduğunu iddia etmiştir.⁷⁶ Habeşî ise Kazvî'nin *el-Îzâh fi'l-meânî ve'l-beyân* isimli eseri üzerine yapılan çalışmalarını sayarken Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Hatîb en-Niksârî'nin “*el-Îşâh ale'l-Îzâh fi'l-meânî ve'l-beyân*” isimli bir eseri olduğunu iddia etmiş ve meçhul müellife ait olan *el-Îşâh*'ın baş kısmını (الحمد لله على نواله... أما بعد فهذا مختصرٌ جمعٌ فيه حواشي «الإيضاح» مع ضم ما لاح لي من الفوائد، وسميته بـ«الإيضاح».) bura da aynen zikretmiştir.⁷⁷ Habeşî, diğer müddeilerden farklı olarak kastettiği eserin başından bir bölüm vermiş ve somut bir delil ortaya koymuştur. Ancak paylaştığı mukaddime ifadeleri meçhul müellifin *el-Îşâh*'ına ait olması hasebiyle Kazvî'nin *el-Îzâh*'ı ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Aynı şekilde 901/1495 vefat tarihli Muhyiddin en-Niksârî ile meçhul müellifin tarih bakımından da hiçbir yakınlığı bulunmamaktadır.

Sonuç olarak *el-İfsâh* metin; *el-Îzâh*, şerh; *el-Îşâh*, hâşiye silsilesinin birbirleri arasındaki atıflar ve meçhul müellifin kendi beyanları bu eserlerin aynı şahsa ait olduğunun açık delilidir.⁷⁸

2.1.4. el-İnkâh fi Şerhi Dîbâceti'l-İfsâh

Daha önce ifade edildiği üzere müellifin *el-İfsâh*'ın dîbâcesine yaptığı ilk şerh *el-Îzâh*'tır. *el-İnkâh* ise meçhul müellif tarafından *el-İfsâh*'ın dîbâcesine yapılan ikinci bir şerhtir. Müellif *el-İfsâh*'ın dîbâce kısmına sonradan Sultan III. Murad'a yönelik senâ içeren bir pasaj eklemiştir.⁷⁹ Daha sonra yeni eklenen pasajı da konu edinen *el-İnkâh* isminde bir şerh yazmıştır. Bu şerh, *el-Îzâh* ile karşılaştırıldığında oldukça muhtasar bir yapıya sahiptir. Ancak özlü bir metin olmasına rağmen, *el-İfsâh*'ın dîbâcesinde ve *Keşfü'z-zunûn*'da geçen “Sultan Murad” ifadesinin açıklığa kavuşturulması ve *el-İfsâh* etrafında şekillenen eserlerin oluşum sırasının

74 “el-İşâh Haşiyetü'n ale'l-Îzâh”, *İstanbul Üniversitesi (İÜ), Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı* (Erişim 23 Şubat 2025). Not: İlgili sitenin yapısal özelliğinden dolayı direkt katalog bilgilerine link verilememektedir. Kaynakçadaki link “*İşâh*” isimli eserin arama ara yüzüne aittir.

75 Gökbulut, “Niksârî”, 33/122.

76 Hasan Fehmi Ulus, *Şemseddin Niksari ve Şerhu'l-Îzâh*'i (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 10.

77 Habeşî, *Câmîü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/542.

78 *el-İfsâh fi'r-râbi Süreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942/1), 89b; *el-Îzâh fi şerh-i dîbâceti'l-İfsâh* (Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421), 28b; *el-Îşâh fi hâşiyeti'l-Îzâh* (Reisülküttab Mustafa Efendi, 1014), 2a.

79 III. Murad'a övgü içeren ve *el-İfsâh* dîbâcesine sonradan eklenen pasaj metni:

والتَّائِبُ لَخَلِيفَتِهِ وَهُوَ السُّلْطَانُ مُرَادُ، الَّذِي قَادَ الْخَلْقَ إِلَى سَبِيلِ الرَّشَادِ، أَسْعَدَهُ اللَّهُ فِي الدَّارَيْنِ كُلِّ الْإِسْعَادِ، وَطَوَّلَ عُمرَهُ بِالْفَضْلِ وَالْإِمْدَادِ، وَجَعَلَ ذُرِّيَّتَهُ بَاقِيَةَ الْخَيْرِ وَالسَّنَادِ، وَرَحِمَ آبَاءَهُ وَأَجْدَادَهُ يَوْمَ الْمِيعَادِ، بِحَرَمَةِ النَّبِيِّ الشَّيْبَعِ يَوْمَ التَّنَادِ، وَإِلَهُ الْأَشْرَافِ وَصَحْبِهِ الْأَمْجَادِ. وَجَعَلَ

bu eserde belirtilmesi, *el-İnkâh*'ı önemli bir konuma taşımaktadır. Bununla birlikte eserde dîbâce metni üzerinden kelime tahlilleri yapılmış, kelime ve cümlelerin i'râb açısından konuları incelenmiş ve i'râb vecihlerine göre manalar takdir edilmiştir.

İncelenen on yedi nüshada⁸⁰ *el-İnkâh*'ın telif tarihi hakkında bir kayıt bulunamamıştır. Ancak müellifin eserinde Sultan III. Murad'dan bahsetmesi eserin 982/1574 yılı itibariyle yazılabileceğine işaret etmektedir. Diğer taraftan telif tarihi 987/1579 olarak kaydedilen müellifin *el-İncâh* isimli eserinde *el-İnkâh*'a bir atıf bulunmaktadır.⁸¹ Dolayısıyla *el-İnkâh*'ın telif tarihinin 982-987/1574-1579 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yazma mecmualarda *el-İnkâh*'ın *el-İfsâh*'tan hemen önce veya sonra olduğu görülmektedir. Bu durum *el-İfsâh*'ın ikinci versiyonuyla *el-İnkâh*'ın telif tarihlerinin çok yakın olduğu ihtimalini doğurmaktadır.

2.1.5. Muhtasarü'l-Avâmil

Bu çalışma, Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürçânî'nin (öl. 471/1078-79) *el-‘Avâmilü'l-mî'e* diye bilinen eserinin muhtasarıdır. Meçhul müellif, ihtisar uygulamasının yanında *Avâmil* metni üzerinde takdim-tehir ve kaidelere verilen misallerin çeşitlendirilmesi gibi bir takım tasarruflarda bulunmuştur.⁸² Örneğin, Cürçânî'nin *el-‘Avâmilü'l-mî'e* adlı eserinde amiller sırasıyla lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılmışken Sâhibü'l-İfsâh, *Muhtasarü'l-‘Avâmil*'de takdim ve tehir ile manevî ve lafzî olarak nevelerine ayırmıştır.⁸³ Aynı zamanda müellif ortaya çıkan yeni *Avâmil* metnine satır arası i'râb uygulaması yapmıştır.

Ulaşılabilen iki nüshada⁸⁴ telif tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bu eserin mu'ribi olan ve müellifin eser listesinin yer aldığı *el-İncâh* isimli eserin 9 Zilhicce 987/27 Ocak 1580'de telif edildiği göz önünde bulundurulursa en geç bu tarihe kadar yazılmış olmalıdır.

2.1.6. el-İncâh: Mu'ribu Muhtasari'l-Avâmil

Bu eser, müellifin *Muhtasarü'l-Avâmil* adlı eserinin mu'ribidir. *Muhtasarü'l-Avâmil*'de satır arasında ve kelimelerin sadece cümle içerisindeki i'râbî konumu belirtilirken bu eserde harf, kelime ve cümle bazlı değerlendirmeler yapılmıştır. Aynı zamanda bu eserde metinde geçen ibareyle bağlantılı olarak bazı nahiv konularına yer verilmiştir. Özetle müellifin *el-İfsâh*'ta uyguladığı mu'rib ve şerh metodu burada da uygulanmıştır.

el-İncâh'ın altı nüshası tespit edilmiştir.⁸⁵ Bu nüshalardan Servili-297'de kayıtlı olan nüshanın sonunda teliften ferağ kaydı bulunmaktadır. Buna göre *el-İncâh*, 9 Zilhicce 987/27

80 Örnek *el-İnkâh* nüshaları için bk. 1- Milli Kütüphane, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 647/3; 2- Milli Kütüphane, Yazmalar, 3942/2; 3- Manisa Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade, 1406/2.

81 *el-İncâh* (Arapça Yazmalar Bölümü, 4202/4), 29a.

82 el-‘Avâmilü'l-mî'e'de bulunan misallerin bazılarının değiştirildiğine misal olarak bk. *Muhtasarü'l-Avâmil* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Servili, 297/3), 198b; Karşılaştırmak için bk. Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürçânî Cürçânî, *el-‘Avâmilü'l-mî'e* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1430), 43.

83 *Muhtasarü'l-Avâmil* (Servili, 297/3), 197b; Karşılaştırmak için bk. Cürçânî, *el-‘Avâmilü'l-mî'e*, 40.

84 *Muhtasarü'l-Avâmil* nüshaları için bk. 1- Süleymaniye Ktp, Servili, 297/3; 2- Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Bölümü, 3177.

85 *el-İncâh* nüshaları için bk. 1- Süleymaniye Ktp., Fatih, 4788/2; 2- Süleymaniye Ktp., Servili, 297/4; 3- IUNEK, AY, 4202/4; 4- IUNEK, AY, 6042; 5- Bursa İnebey Ktp., Ulucami, 3347/4; 6- Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Arabe, 4203.

Ocak 1580 tarihinde telif edilmiştir.⁸⁶

2.1.7. el-Evfâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ

Bu eser, Esmâi'l-Hüsnâ'nın şerhidir. Müellif, Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Câmi'u's-sağîr*'inden naklettiği Esmâi'l-Hüsnâ hadisini konu edinmiştir.⁸⁷ Çalışmasında Allah'ın isimlerini lügatlere başvurarak açıklamıştır. Kendisinden önce bu alanda yapılan bazı şerhlerden derleme yaptığı gözlemlenen müellif, (قیل) sıgasıyla nakil yaparak birçok farklı manaya yer vermiştir. Derlediği manalarda tasavvufî ve kelâmî bakış açısı göze çarpmaktadır. Eserde (قیل) sıgasıyla derlediği manalara örnek olarak aşağıdaki ibare verilebilir:⁸⁸

(المهيمین) هو الرقيب على كل شيء، وقيل: معناه الشاهد بأعمال الخلق وثوابه، وقيل: الأمين، وأصله: المؤمن، وهو اسم فاعل من «أيمين»، قلبت الهمزة هاءً، لقرب مخرجها، وهو من باب «فيعل»، نحو: «بيطر»، وقيل: معناه: المصدق، وحينئذ يكون من باب «الإفعال»، وقيل: الحافظ، وقيل: الرحيم، وقيل: القائم بعدله، وقيل: المطمع، وقيل: القاضي.

“المهيمین”, her şeyi gözetleyen demektir. Şöyle de denilmiştir: Mahlûkatın amellerine ve onların sevaplarına şahit olan manasındadır. Yine denilmiştir ki: Emin olan anlamındadır. Aslı “المؤمن”dir; bu kelime “أَيْمَنَ” fiilinin ism-i fâilidir. Hemze, mahreç yakınlığı sebebiyle “هَاء”ya kalb edilmiştir. “فَيْعَلٌ” veznindedir; tıpkı “بَيْطَرَ” kelimesi gibi. Bazılarına göre ise “tasdik eden” anlamına gelir ki bu durumda “إفعال” babındandır. Diğer bazı görüşlere göre ise “koruyucu”, “rahmet eden”, “adaletiyle kaim olan”, “her şeyden haberdar olan” veya “hükmeden” anlamlarına gelir.

el-Evfâ'nın yedi nüshası tespit edilmiştir.⁸⁹ Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye-49/2 nüshasında bulunan ferağ kaydına göre eser, 9 Zilhicce 987/27 Ocak 1580'de yazılmıştır.⁹⁰

2.2. Nüshası Tespit Edilemeyen Eserleri

Müellifin *el-İncâh* isimli eserinde isimlerini zikrettiği ancak nüshaları henüz tespit edilememiş üç eseri mevcuttur:

2.2.1. Emsile

Kelime çekimlerinin yapılabildiği sığa bilgilerinin verildiği meşhur *Emsile* çalışmasıyla aynı ismi taşıyan bu eserin nüshalarına henüz ulaşılamamıştır.

2.2.2. Es'ile

Farklı alanlarda ilgili bilim dalının birbirinden bağımsız meselelerini ele alan telif türünü ifade eden *Es'ile* ile aynı ismi taşıyan bu eserin nüshalarına henüz ulaşılamamıştır.

2.2.3. Telhîsu Câmi'i's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr

Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* isimli eserinin muhtasarı olan bu eserin nüshalarına ulaşılamamıştır. Müellifin hadis eserleri arasında *el-Câmi'u's-sağîr*'a özel bir ilgisi mevcuttur. Zîrâ

86 *el-İncâh* (Servili, 297/4), 219a.

87 *el-Evfâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* (Katar: el-Mektebetü'l-Amme, Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, 49/2), 323b.

88 *el-Evfâ* (Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, 49/2), 325a.

89 *el-Evfâ* nüshaları için bk. 1- Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, el-Mektebetü'l-Âmme, 49/2; 2- Bursa İnebey Ktp., Genel, 854/1; 3- Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi, 02846/16; 4- Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., 2994/4; 5- Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, 84/2; 6- Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 822/25; 7- Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, 217/2.

90 *el-Evfâ* (Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, 49/2), 329a.

el-İfsâh ve *el-Evfâ*'da naklettiği hadisleri bu eserden nakletmiş aynı zamanda onu ihtisar etmiştir.⁹¹

Hâlihazırda nüshalarına ulaşılamayan bu üç eser, *el-İncâh*'taki eser listesinde bulunduğundan en geç 9 Zilhicce 987/27 Ocak 1580'e kadar yazılmış olmalıdır. Öte yandan "Emsile" ve "Es'ile" ismiyle kataloglarda pek çok kaydın bulunması meçhul müellifin aynı isimdeki eserlerinin tespitinde zorluklarla karşılaşılmasına sebebiyet vermektedir.

Müellifin eserleri konularına göre incelendiğinde, çalışmalarının nahiv alanında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu alanda kaleme alınan altı eserin tamamının nüshalarına ulaşılabilmektedir. Bunun yanı sıra müellifin hadis, akaid ve tasavvuf disiplinleri altında değerlendirilebilecek nitelikte *el-Evfâ* adlı bir çalışması bulunmakta olup, bu eserin de nüshasına erişim mümkündür. Bunun yanında nüshasına ulaşılamasa da *Telhîsu Câmi'î's-Sağîr* isiminden hareketle hadis alanında olduğu anlaşılan bir eseri mevcuttur. Müellifin diğer eserlerinin ayrıntılı isimleri içerik tahminine imkân verirken "Emsile" ve "Es'ile" isimli iki eseri ne telif türü ne de içerik bakımından herhangi bir bilgiye ulaşmaya imkân vermemektedir.

Sonuç

Ülkemiz yazma eser kütüphaneleri eşsiz bir ilmî mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Bu ilmî birikimden haberdar olmamızı sağlayan biyografi ve bibliyografi eserlerinin bu mirası yansıtmada eksik kaldığını yazma eser kütüphanelerinde yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır. Bununla birlikte özellikle müellifi meçhul ve literatürde irtibatlı olduğu telifatı tespit edilememiş bazı eserler, bibliyografi eserlerinden alınan bilgiler ile kataloglarda tanıtılmıştır. Şayet kaynaktaki bu bilgiler sıhhatli değilse bir eserin kimliğini ifade eden katalog bilgileri, o eserin gerçek kimliğini yansıtamamaktadır. Bu alandaki çalışmalardan bazıları eserlere gerçek kimliklerini kazandırmak gayesiyle aidiyet problemleri üzerinde durmuştur. Bu çalışmalar, bir binanın yapı taşları gibi olup tedrici olarak sonuca ulaşmaktadır. Bu makalede de daha önce *el-İfsâh*'ın müellifi ile ilgili yapılan araştırmalar değerlendirilmiş eksik görülen yerler tamamlanmıştır.

Elde edilen bulgular müellifin yaşadığı dönem ve eserleri olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Müellifin nüshalarına ulaşılabildiğimiz en eski tarihli eseri 972/1564'de telif edilmiştir. En yakın tarihli eseri ise 987/1579'da telif edilmiştir. Dolayısıyla müellifin, doğup büyüme ve yetişme dönemleri de göz önünde bulundurulduğunda Kanunî Sultan Süleyman döneminin (926-974/1520-1566) bir kısmıyla, III. Murad'ın saltanatının (982-1003/1574-1595) ilk yarısında hayatta olduğu tespit edilmiştir. Müellifin eserlerinde bahsettiği Şeyh Ahmed b. Yûsuf es-Selânîkî ve oğlu Muhammed b. Ahmed hakkında sadece müelliften edindiğimiz kısıtlı bilgiler mevcuttur. Buna göre Şeyh Ahmed "İmâmzâde es-Selânîkî" olarak bilinmekte ve kabri Dımaşk'tadır. Şeyh'in oğlu Muhammed b. Ahmed ise *el-İfsâh* tamamlanmadan vefat etmiştir. İmâmzâde es-Selânîkî, meçhul müellifi "telif erbabi" olarak nitelmiştir. Nitekim meçhul müellifin yazdığı on eser, bu nitelermeyi doğrulamaktadır. Müellifin tasavvuf ehliyle mesaisinin bulunması onun tasavvufi ilkelere bağlı kalmasını sağlamış ve buradan hareketle nefis terbiyesi gayesiyle telif ettiği eserlerde kasıtlı olarak ismini zikret-

91 *el-İfsâh fî İ'râbi Sûreti'l-Fâtiha ve Kitâbi'l-Kâfiye* (Yazmalar, 3942-1), 10b; *Evfâ* (Dârü'l-Kütübî'l-Katariyye, 49/2), 323b.

memiştir. Bu durum eserlerinde aidiyet sorunlarına yol açmıştır. Müellifin meşhûr eseri *el-İfsâh*'ın yüz elliye yakın nüshası incelenmiş, müellif nüshasıyla mukabele edilmiş bir nüshası tespit edilmiştir. İçerik incelemesi sonucunda *el-İfsâh*'ın dîbâce şerhi, hâşiyesi ve ikinci bir dîbâce şerhi tespit edilmiştir. Bunun yanında müellif tarafından *el-İfsâh*'ın dîbâcesine III. Murad döneminde senâ/ithaf ifadeleri eklendiği ve ikinci dîbâce şerhi olan *el-İnkâh*'ın, son halini alan *el-İfsâh* dîbâcesi üzerine yapıldığı tespit edilmiştir. Müellifin *el-İncâh* isimli eserinin hamîşinde telif listesi kendisi tarafından verilmiştir. Bu eserlerden yedi tanesinin nüshalarına erişim imkânı varken üç tanesi henüz tespit edilememiştir. *el-İfsâh*'ın *el-Kâfiye* i'rabının yapıldığı bölüm Ahmed b. Mahmûd b. Abdulğaffâr tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Zeynîzâde ve Mustafa b. Mustafa Mihalicî, *el-İfsâh*'tan alıntı yapmış ve müellifi meşhur eserine nispetle "Sâhibü'l-İfsâh" diye çalışmalarında zikretmişlerdir.

Bu makalede konu olan meçhul müellifin yaşadığı dönemin tespit edilmesi ve irtibatta olduğu tasavvuf ehli kişilerin belirlenmesi, ilgili alanın araştırmacılarına yeni bir çalışma konusu sunmaktadır. Eserleriyle ilgili elde edilen bilgilerin aktarılmasıyla, müellifin henüz tespit edilemeyen üç eserinin ortaya çıkarılmasına ve çağdaşlarının şahitliklerinin tespitine yönelik bir zemin oluşturulmuştur. Bununla birlikte, makalede meçhul müellife nispet edilen ve yazma nüshaları günümüze ulaşan eserler, muhakkikler tarafından tahkik edilme-yi ve ilgili disiplinlerdeki araştırmacıların istifadesine sunulmayı beklemektedir.

Kaynakça | References

Ahmed b. Mahmûd b. Abdulğaffâr. *Kâfiye Mu'ribi İfsâh Tercümesi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dârulmesnevî Koleksiyonu, 514, 1b-345b.

Alp, Musa. "Arap Dilinde Telif Edilmiş 'el-İfsah' Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2010), 87-110.

Ammâr Emîn ed-Dedev. "Kütübü i'râbi'l-Fâtîha beyne't-taklîdi ve't-tecdîd". *Mecelletü Ti-byân li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye* 12 (Şubat 2013), 53-174.

Arslan, Hüseyin. "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-Îzâh Adlı Eserinin Tahlili". *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye*. 263-293. İstanbul: İSAR, 2022.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955.

Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-Arabi*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâ-rü'l-Maârif, 5. Basım, 1983.

Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

Cunbur, Müjgan. *Ali Kuşçu Bibliyografyası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, 1974.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî. *el-'Avâmi-lü'l-mi'e*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1430.

Erdinç, Ziya. "Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim: Şemseddîn en-Niksârî'nin Entelektüel Kişiliği". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 81-101. <https://doi.org/10.32950/rid.1326070>

Gökbulut, Hasan. "Niksârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/122. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Habeşî, Abdullah Muhammed el-. *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî: Mu'cemun şamilün li-esma-i'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türasi'l-İslâmî ve beyani şurûhihâ*. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2017.

Halîl, Yâsir Muhammed el-. "Tahkîku'l-İfsâh fî İ'râbi Sûrati'l-Fâtîha". *Mecelletü Ulû-mi's-Şer'iyye* 11/4 (Temmuz 2018), 1663-2407.

Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları". *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 274-293.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemu târihi't-turâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem: el-mahtûtât ve'l-matbûât*. 6 Cilt. Kayseri: Mektebe Yayınları, 2001.

Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. ed. Rifat Şerefettin Yaltkaya - Kislisli Muallim. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1360.

Kütükoğlu, Bekir. "Murad III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/172-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Mihalicî, Mustafa b. Mustafa. *Şerhu şevâhidi'l-Kâfiye ve'l-Câmî*. İstanbul, 1286.

Ulus, Hasan Fehmi. *Şemseddin Niksari ve Şerhu'l-İzâh'ı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.

Yıldız, Musa. "Ali Kuşçu'nun Risâle fi'l-İsti'âre'si". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 215-234.

Zeynîzâde, Hüseyin b. Ahmed. *el-Fevâidü's-şâfiye 'alâ i'râbi'l-Kâfiye*. İstanbul: İsmailâğa Yayınevi, 2. Basım, 2019.

el-Evfâ fi şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ. Katar: el-Mektebetü'l-Amme, Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, 49/2, 323b-329a.

el-İfsâh fi i'râbi Sûreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan Gazi Cami, 5998, 1b-124b.

el-İfsâh fi i'râbi Sûreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye. Ankara: Millî Kütüphâne, Yazmalar, 3942/1, 1b-166a.

el-İfsâh fi i'râbi Sûreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 4026, 1b-185b.

el-İfsâh fi i'râbi Sûreti'l-Fâtîha ve Kitâbi'l-Kâfiye. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Akşehir, 453, 1b-139b.

el-İncâh mu'ribu Muhtasari'l-Avâmil. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Servili, 297/4, 203b-219a.

el-İncâh mu'ribu Muhtasari'l-Avâmil. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 4202/4, 26b-37b.

el-İncâh mu'ribu Muhtasari'l-Avâmil. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 6042, 1b-17a.

el-İnkâh fi şerhi dîbâceti'l-İfsâh. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 4026, 186b-204a.

el-İnkâh fi şerhi dîbâceti'l-İfsâh. İstanbul: Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan Koleksiyonu, 371, 188b-207b.

el-İnkâh fi şerhi dîbâceti'l-İfsâh. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Servili, 297/1, 1b-18b.

el-İşâh fi hâşiyeti'l-İzâh. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Reîsülküttab Mustafa Efendi, 1014, 1b-65b.

el-İşâh fi hâşiyeti'l-İzâh. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar Bölümü, 1185, 1b-104b.

İstanbul Üniversitesi (İÜ), Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı. "el-İşâh Haşiyetün ale'l-İzâh". Erişim 23 Şubat 2025. https://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=i%C5%9Fah&te=#

el-İzâh fi şerhi-i dîbâceti'l-İfsâh. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 4421, 1b-91a.

Kitâbü'l-İncâh. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 4202/4, 26b-37b.

Muhtasarü'l-Avâmil. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Servili, 297/3, 197b-202b.